

סיגול לשוני בתרגומי התנ"ך ללשונות תורכיות של הקראים

אני סבור שאני לא אחדש הרבה לאלה שעוסקים בתרגומי התנ"ך לשפות הרומאניות של היהודים או ליידיש, וגם לאלה העוסקים בעיבודים של התפסירים הערביים הקלסיים לערבית העממית לסוגיה. בסוף דבריי אביא דוגמאות לתופעות המוכרות היטב, כי לשפות יהודיות חוקים דומים בכל אתר ואתר.

מן המפורסמות היא שראשוני הקראים – ובשם כוללני זה אכנה כאן חסידי זרמי מיעוט שונים – באו מהמזרח היהודי; שם דיברו ארמית בבליית, פרסית טרום-חדשה לסוגיה ואף שפות איראניות אחרות, וערבית. בימי הביניים העיליים דיברו הקראים במצרים, בארץ ישראל, בהית שבארם נהריים, ובמקומות מושבם האחרים, כמו ספרד והמגרב, ערבית כמובן; ואמנם גם פרסית ושפות איראניות אחרות היו להן מהלכים בין קראי מצרים, המהגרים מאיראן, בביזנטיון במאות ה-11 ואילך נזקקו הקראים ליוונית וכתבתם הייתה עברית בעיקרה, עם שתילות אקראיות של יוונית. צאצאיהם באימפריה העות'מאנית המשיכו לדבר יוונית עד הזמנים החדשים ממש; רק בסוף המאה ה-18 או בתחילת המאה ה-19 החלו עוברים לטורקית.¹ קראי מזרח

* טורקי (Turkish) – המאפיין את השפה הספרותית של האימפריה העות'מאנית והרפובליקה של טורקיה, והיא אחת השפות התורכיות; תורכי (Turkic) – המאפיין את כלל השפות התורכיות השונות (פרט לטורקית) או השייך אליהן.

1 ראה ד' שפירא, "אברהם פירקוביץ בקושטא", *Jewish Texts and Studies* 1 (2003), pp. 1–18; idem, *Avraham Firkowicz in Istanbul (1830–1832): Paving the Way for*; T. Harviainen, "The Karaite Community in Istanbul and their Hebrew", in Ulf Haxen et al. (eds.), *Jewish Studies in a New Europe: Proceedings of the Fifth Congress of Jewish Studies in Copenhagen 1994 under the auspices of the European Association for Jewish Studies*, Copenhagen 1998, pp. 349–356

אירופה (כולל קראי קרים), ועמם רבני קרים, המכונים "קרימצ'אקים", היו דוברי שפה תורכית. אבותיהם של יהודי קרים דוברי התורכית הגיעו לביתם החדש בתקופה המונגולית, באמצע המאה ה-13, מאיראן, מצפון-מזרח הקווקאז, מביזנטיון, כולל אנטוליה, וממקומות אחרים.² בקרים עברו בני כל הגלויות האלה טטאריזציה לשונית בשלב הראשון, ועליה נוסף בשלב השני רובד של התורכית האוגוזית.

טטאריית היא שם כוללני ולא מדויק לחלק מתת-הקבוצה הקיפצ'אקית (Qipčaq) של השפות התורכיות. לקבוצה זאת כמה נציגים: שרידי השפה הקומאנית (פולובצי) של ערבות אוקראינה / רוסיה הדרומית; לשונו – שני ניבים, למעשה – של החיבור הקתולי מהמאה ה-14 המכונה "המצחף הקומאני" (Codex Cumanicus); השפה הממלוכית-קיפצ'אקית של מצרים וסוריה, על שני ניביה; השפות הטטארות החדשות של קזן, אסטראח'אן, סיביר, צפון חצי האי קרים ועוד; קאראצ'אי-בלקאריית (מלקאריית); קומיקית ונגאית בצפון הקווקאז; קאזאקית (קאזאח'ית) וקירגיזית. מעמדה של הלשון הכתובה של הורדת הזהב (Golden Horde), "צ'אגאטאי" (Çağatay), אינו ברור די צורכו, כי שפה ספרותית זאת התקיימה בשלל גרסות מקומיות. לקבוצה זאת של השפות הקיפצ'אקיות שייכות גם שתי שפות של מיעוטים לא מוסלמיים, קרובות קרבה יתרה אחת לרעותה, שמקורן בהורדת הזהב, והן הקיפצ'אקית-ארמנית של גליציה-פודוליה והקראימית של ליטא ושל ולין-גליציה (Qaraim of Lithuania and Wolhynia-Galicia), ועליה ידובר בהמשך. ואילו לקבוצה האוגוזית שייכות, בין היתר, טורקית-של-טורקיה (כולל הטורקית העות'מאנית) על ניביה האנאטוליים והרומליים, אזרית, תורכמנית, גאגאוזית (Gagauz) ועוד. גם השפה של החוף הדרומי של חצי האי קרים, שהיה חלק מהאימפריה העות'מאנית, הייתה שייכת לקבוצה הזאת; בעצם הייתה היא מעין ניב מקומי של טורקית-של-טורקיה, ויהודי דרום חצי האי קרים, דוברי טטאריית לראשונה, עברו, עם שאר אוכלוסי האזור, אוגוזיזציה (טורקיזציה/Turkishization). יש לציין שהקבוצות הקיפצ'אקית והאוגוזית מתייחסות זו לזו כמו השפות הכנעניות לעומת השפות הארמיות, ובמקרים מסוימים, כמו בקרים, מאות השנים של המגע האינטימי כמעט בין השפות האחרות הותירו את חותמן, בעיקר בכיוון של אוגוזיזציה של שפה קיפצ'אקית, והדבר בולט במיוחד במקרה של לשונם התורכית של יהודי קרים, הן קראים הן רבניים.

לעומת זה, קראי הדוכסות הגדולה ליטא (טרוקי, לוצק, קיוב) וגליציה (העליץ) מוצאם בעיקר מהורדת הזהב, והם – בדומה לארמנים של פודוליה – הביאו עמם

2 לגבי היהודים הרבניים ידוע שמוצא משפחות רבות הוא מאיטליה, מספרד, ממזרח אירופה, מפרס ועוד. ראה ד' שפירא, "פירקוביץ והיהודים הקרימצ'אקים" (בקרוב).

כאמור את שפתם התורכית הארכאית, אף היא קיפצ'אקית, אך שונה מאוד מזאת הנהוגה בקרים. לשפה זאת של "הקראים הצפוניים", כפי שהם מכונים לעתים, יאה השם קראימית (Karaim/Qaraim) הנגזר מהשימוש הסלאבי, הליטאי ועוד (karaimski, karaimskij), משום שצורת היחיד לקרא/קראי בשפות אלה (Qaraite/Karaite) נגזרת מצורת הרבים העברית (Qaraim)³.

בהיותם מיעוט קטן בים של הרבניים והנכרים הייתה אצל קראי מזרח אירופה – ועדיין ישנה – תחושה חזקה של לכידות אתנית-תרבותית, שניזונה מניסיונם ההיסטורי, התרבותי והפוליטי, והיא מושלכת באופן מוטעה אף על לשונותיהם התורכיות, המצטיירות לעתים כמעין מקשה אחת. דיבורם התורכי ודתם הבדילו אותם בעבר משאר האוכלוסייה, הן היהודית והן הנכרית. יש לציין שמחוץ לחצי האי קרים, בליטא ובגליציה, חיו קראי מזרח אירופה בתוך "גלות כפולה", הן בגלות בין הגויים, ככלל ישראל, והן בגלות בין היהודים, בהיותם מיעוט יהודי-דתי בין היהודים הרבניים ומיעוט לשוני-תרבותי דובר תורכית בין היהודים האשכנזים. לכן נטו הקראים להדגיש את המאחד בתוך תוכם פנימה על פני המפריד בין הקבוצות השונות של קראי מזרח אירופה, ונטו להתעלם במידת-מה מהעובדה שהם מדברים בשלוש צורות של דיבור תורכי לפחות, דהיינו שני ניבים של השפה הקראימית הקיפצ'אקית בליטא האתנית ובווהלין-גליציה, ובטטאריט-קרימאית המושפעת מהטורקית-האנאטולית בגרסתה הקרימאית. גם מיעוטם המספרי וייחוד הלכתם ככל הנוגע לאיסורי ביאה וחיתון חייבו מעברים תכופים ממקום למקום של פרטים ומשפחות, עובדה המסייעת לערפל הבדלים לשוניים. נוספו על אלה המעברים התכופים של תלמידי חכמים מקהילה לקהילה, ברדיפה אחר חכמה או רבנות, ולנקודה זאת עוד נחזור.

במאה העשרים הצמיחו השפות התורכיות של קראי מזרח אירופה בעיות סבוכות במחקר, וזאת משום שעניין דיבורם התורכי הולבש על תורות שונות ומשונות בדבר

3 עקב כך, משתמשים חוקרים מודרניים רבים ב־Karaim/Qaraim language, מה גם שדוברי השפות התורכיות של קראי מזרח אירופה וחוקריהן עסקו בעבר רק באותו קהל הקראים של מזרח אירופה שפיתח לעצמו זהות אתנית נפרדת, כך שהמונח לא התיימר לכוון לכלל אחינו הקראים, ודאי לא לאלה שבמזרח התיכון. ראה מאמרי "The Turkic Languages and Literatures of the Eastern-European Karaites (Judaeo-Turkica X)", in M. Polliack (ed.), *A Guide to the History and Literary Sources of Medieval and Modern Karaimism*, Leiden 2003, pp. 657–707; "Miscellanea Judaeo-Turkica (Judaeo-Turkica IV)", *Sh. Shaked Festschrift (Jerusalem Studies in Arabic and Islam 27* [2002]), pp. 475–496; "ממצבם השוני של קראי מזרח אירופה במאות השנים האחרונות" (בקרוב).

מוצאם והשתייכותם האתנית. כידוע עברו צאצאי הקראים של מזרח אירופה בכמאה וחמישים השנים האחרונות דהיודאיזציה עמוקה, ותהליך זה מצא את ביטויו בטיפוח התורכיות הלשונית והתרבותית של בני העדה. כתולדה מכך קם במחצית השנייה של המאה ה-19 ובתחילת המאה העשרים באירופה עם חדש, שאימץ לו את השם קראימים Qaraims/Karaimlar/Karaimy.

עד סוף המאה ה-19 היה נהיר לקראים של מזרח אירופה שהשפה הקראימית, על שני ניביה, שונה בתכלית מלשונם ה"טטארית" של קראי קרים, ואילו בשני העשורים הראשונים של המאה העשרים השתנו פני הדברים, וזאת מכמה וכמה טעמים, וביניהם התבוללותם התרבותית והלשונית בקרב הנוצרים;⁴ העברות המוניות של אוכלוסיית קראי המחוזות המערביים של האימפריה הרוסית לקרים בזמן מלחמת העולם הראשונה,⁵ וגם סיבות מקריות לחלוטין.⁶ עקב צירוף כל אלה

- 4 שהייתה בחלקה תולדה של שוויון הזכויות שקיבלו בשנת 1863 בשתדלנותו של אברהם פירקוביץ, אספן כתיבי היד היהודיים ועסקן העדה.
- 5 בזמן מלחמת העולם הראשונה הועברו כמעט כל קראי רוסיה המערבית לקרים, ושם למדו בניהם בבתי ספר קראיים ברוסית ובטטארית, ספגו השפעה טטארית לשונית חזקה ונחשפו לרעיונות "התנועה הקראית הלאומית" (יש להדגיש שהדבר לא חל על קראי העליץ שבגליציה האוסטרית). בשובם לליטא, ללוצק ולמקומות אחרים הרימו דווקא צעירים אלה תרומה מכרעת להתפתחות המרשימה, אך קצרת הימים, של הספרות החילונית בקראימית (בניב טרוקי ובניב לוצק) שבין שתי מלחמות העולם, בשטחים שהיו מחוץ לשליטה הקומוניסטית.
- 6 כמו העובדה שבראש העדה עמד שריה (סרגיי) בן מרדכי (מארקוביץ) שאפשאל (Szapszal), או חאגי שרין ח'אן שאפשאל (1873-1961). הלה נולד בבאח'צ'ה-סראי במשפחה שמוצאה מצ'רפוט-קלעה, וקיבל חינוך מסורתי. היה בוגר המחלקה המזרחית של אוניברסיטת סנקט-פטרבורג ומונה למשרת המחנך של יורש העצר הפרסי. אחרי הכרתו של חנינו, יורש העצר, למלך, נעשה שאפשאל ליועצו ולשר החצר של השאה החדש. שאפשאל קיבל מתלמידו את תואר הח'אן, אך זכה מצד שוחרי החוקה לכינוי "שאפשאל הדמים" (בפרסית נהגה בדומה ל"ח'אן שאפשאל"). אחרי המהפכה החוקתית באיראן גורש שאפשאל מפרס כסוכן רוסי. בשנת 1915 נעשה לחכם של קראי קרים ודרום רוסיה והוכתר, לראשונה בתולדות העדה, על גבי שטיח הלבד הלבן, דוגמת הקנג'ים הכוזריים (על נוהג זה קרא שאפשאל בכתביהם של ההיסטוריונים הערביים). ברח מהבולשביקים לטורקיה, התקרב למוסטפא כמאל אטאטורפ, והיה לו תפקיד לא מבוטל בניסוח הדוקטרינה הלאומית של הרפובליקה הטורקית. בשנת 1927 מונה לחכם הקראים בפולין (ויליא), ומספר חודשים לאחר מכן החל משתמש בתואר hachan/הכן, מילת-כלאיים בין חכם לח'אן/כאן, המרמזת גם לקגן הכוזרי. אחרי הכיבוש הסובייטי, בשנת 1939, ויתר על "תואר הכהונה". בזמן הכיבוש הנאצי שב ועמד בראש הקהילה, וסיים את ימיו, אחרי חיים סוערים שכאלה, בתור חוקר זוטרי באקדמיה למדעים של ליטא הסובייטית. שאפשאל היה שותף חשוב בהכנת המילון הקראימי-רוסי-פולני, הידוע בהטיותיו המתבטאות בהעלמת הלקסיקה העברית שבשפה הקראימית, או בזיהויה המגוחך

החל בשנות השלושים של המאה העשרים הולכת ונוצרת תאוריה בדבר האחדות הלשונית של כל הקראים דוברי התורכית, ולו בזמנים עברו. הצורך בהדגשת אחדות זאת היה גם תולדה של סיבה נוספת – כינוס כל הקראים כמעט הדוברים קראימית (פרט לקהילת פוניבז' הקטנה שבליטא העצמאית) על שני ניביה בגבולות פולין המשוקמת שבין שתי מלחמות העולם, כאשר ההנהגה הדתית-פוליטית של הקהילה, כמו שריה שאפשאל או טוביה לוי-בבוביץ, מוצאה היה מקרים והיא דיברה טטארית, ולא קראימית. חברי ההנהגה הזאת חשו שעליהם לתרץ את זרותם הלשונית-תרבותית ביחס לבני העדה בפולין, ולהסבירה במונחים של עוד ניב של קראימית, בדומה לניב ליטא לעומת ניב ווהלין-גליציה; אולם בפועל מה שמכונה "הניב הקרימאי של השפה הקראימית" כנראה מעולם לא היה קיים, והשפה הקראימית אין מוצאה מקרים.⁷

הלהגים התורכיים שהיו נהוגים בעבר בדיבור בקרב יהודי קרים, קראים כרבניים, היו זהים לאלה של שכניהם המוסלמים והנוצרים, ונבדלו קלות, בתוך קרים, ממקום למקום: בשטחי הח'אנות של קרים דיברו קרים-טטארית (Crimean Tatar), ואילו בשטחי ולאית קרים העות'מאנית (באח'צ'ה-סראי Bâhçe-Sarây, גוזלווא Gözleve/Eupatoria/Jevpatorija), בחוף הדרומי ובהר (Yayla) של חצי האי בניב מקומי של טורקית. יש להבחין היטב בין לשונם התורכית של קראי קרים, המכונה טטארית, לבין השפה הקראימית; אולם בדורות האחרונים בבלו החוקרים היהודים בין שתי

כלקסיקה ערבית או פרסית. עבודתו, במיוחד חיבוריו הרוסיים ("קראימים וצ'ופוט-קלעה"; "קראימים"), חיבורו הפאן-תורכיסטי בתורכית על קראי קרים ("תורכי קרים הקראים"), וחבורות הקודמות לו ברוסית ("קראימים וצ'ופוט-קלעה"; "סקירה של ספרות קראימית-תורכית"), מהוות את חציית סף ההתפרדות בין קראי מזרח אירופה ושאר היהודים. שאפשאל היה בחייו המייצג הקראימית הבולט ביותר של "התאוריה הכוזרית" בדבר מוצא קראי מזרח אירופה, מנהיג הפלג הקיצוני של "התנועה הקראימית הלאומית", ובכתיבתו הוא גילם את ההתנתקות המוחלטת מעם ישראל. פרסומיו העיקריים: S. M. Šapšal, *Karaimy i Čufut-Kale v Krymu*, Sankt-Peterburg 1896; *Karaimy, Zapiski krymskago gornago kluba*, Odessa 1897; "Kratkij očerk tjurksko-karaimskoj literatury", *Izvestija Karaimskago Duxovnago Pravlenija*, 1 (1918), pp. 6–10; 2 (1919), pp. 13–17; S. Şapşaloğlu, "Qırım Qaray Türkleri", *Türk Yılı*, Istanbul 1928, pp. 575–615. על איש זה ראה M. Kizilov, "New Materials on the Biography of S. M. Szapszał in 1928–1939", *Proceedings of the Ninth Annual International Interdisciplinary Conference on Jewish Studies*, Part I, Moscow 2002, pp. 255–273; D. Shapira, "A Jewish Pan-Turkist: Serayah Szapszał's *Qırım Qaray Türkleri* (Judaeo-Turkica XIII)", *Acta Orientalia ASH* 58, 4 (2005), pp. 349–380

ראה מאמריו הנזכרים לעיל בהערה 3.

שפות אלה, ועדיין נמשך השימוש המוטעה והמטעה בשם טטאריט לסימון שפתם של הכתבים היהודיים-קראיים בקראימית.⁸ השפה הקראימית, על שני ניביה, של ליטא-טרוקי ושל גליציה-העליץ, היא בעלת עניין רב להיסטוריון ולתורכולוג, והיא נחקרה היטב. הניבים שמרו על לקסיקה תורכית ארכאית; הפונטיקה והלקסיקה של הניבים האלה עברו השפעה סלאבית עמוקה; שפה זאת התקיימה בשני מישורים, ברובד המדובר וברובד הספרותי, שנבדלו הבודל רב; התחביר הוא סלאבי בשפה המדוברת, ועברי בשפת התרגומים הישנים. כיוון ששפה תורכית זאת התקיימה מחוץ לגבולין של הדיכור התורכי החי, ובשל הסימביוזה עם העברית, התפתחו בה כמה תופעות המחקות מבנים תחביריים עבריים, ובתוך אלה יש לציין קודם כול את הסמיכות הקראימית.

חשוב לציין, כי כמעט כל חכמי הקראים במזרח אירופה היו יוצאי הקהילות הצפוניות הדוברות קראימית (טרוקי, לוצק, דרעז'נא, כוכיזוב, העליץ). קראי פולין-ליטא עלו על אחיהם שבחצי האי קרים בלימודי הקודש, ורבים מהם – שראו בקרים מעין "מדינה של זהב" וזכרו נרחב להתגדר בו – מצאו בית חדש בקרים והוזמנו תכופות כמלמדים, חזנים או חכמים לקרים, ביחוד החל במאה ה-17.⁹ לשפה "הקראימית הספרותית", שהיא לשון התרגום וההוראה המסורתית בבית המדרש, נוסף אפוא נופך של "שפת מלומדים" היוקרתית, ודרך כתיבתם – ואולי אף דיבורם – של החכמים הצפוניים נקלטו מספר רב של מילים קראימיות המציינות מונחים דתיים ("לברך", "גדולה", "לקלל") גם בקרים-טטאריט של קראי קרים. מאידך גיסא, מבחינה מספרית, כספית, תרבותית ואידאולוגית היה מרכזם של קראי מרכז אירופה עד ראשית המאה העשרים בקרים: קהילות הצפון ה"משוכנות" סיפקו את ההנהגה הדתית, ואילו קהילות צ'ופוט-קלעה ומאוחר יותר קהילת גוזלווא העשירות המקורבות למלכות הצמיחו את הגבירים והפרנסים. רק בקרים חיו הקראים בסביבה התורכית, מה גם שהם היוו רק שם את הרוב המכריע בין היהודים, ואילו הקרימצ'אקים הרבניים נתפסו כמעין ספיח, הסר למרותה של ההנהגה הקראית, מצב חריג בתולדות היחסים בין היהודים הקראים לאלה הרבניים. גם צירוף נסיבות זה תרם לטשטוש הממצא הבלשני ולהיווצרות המוסכמה התרבותית-מחקרית המטעה, שגם קראי קרים מדברים (או דיברו) בשפה הקראימית, ולכן לשפה זאת שלושה להגים כביכול: של גליציה, של ליטא ושל קרים. התאוריה בדבר קיומו של הניב הקראי של קרים הומצאה כאמור במאה העשרים על ידי עסקני העדה

8 כך למשל בקטלוגים של המכון לתצלומי כתבי היד העבריים של הספרייה הלאומית והאוניברסיטאית בירושלים.

9 וביניהם שמחה יצחק לוצקי, יש"ר לוצקי, דוד כוכיזוב, מרדכי סולטנסקי, אברהם פירקוביץ.

שהייתה להם אוריינטציה פוליטית מסוימת, ונתמכה על ידי בלשנים אחדים מסיבות הרחוקות ממטרות המחקר.¹⁰

בפועל הממצא המבוסס על בדיקת כתבי היד וגלגוליהם מוכיח שהטקסטים המוצגים כהוכחה לקיומו של "ניב קרימאי קדום" של השפה הקראימית, שנדחק כביכול בידי הטטאריה, הם פרי עטם של החכמים דוברי הקראימית שהיגרו לקרים מהצפון, או העתקות כתבי יד כאלה.

בתחילת שנות השלושים של המאה ה-18 הוקם בצ'ופוט-קלעה בית הדפוס הראשון בחצי האי קרים; מקימו היו האחים הקראים ירקא, ועמם מנחם בן מרדכי צדיק ואליה בן שלמה ירושלמי והסדר הרבני-אשכנזי משה בכ"ר אריה ל"ב. בשנת 1734 הם הדפיסו, בתור ניסיון, "מקבץ נדחי ישראל או אגרת הואיל",¹¹ ובו מופיע, בחלק ב, עמ' 13-18,¹² תרגום סליחות / סליחלהר / בושטליק בשפה תורכית; חלק

- 10 גם אלה הטוענים לקיום הניב הקראי של קרים מודים שהוא היה מבוזבז בתוך השפה הטטאריה, ונבל ממנה רק במקצת בלקסיקה בעלת גוון קהילתי-עדת-יודתי. במאה העשרים הבין שר'ה שאפשאל נכונה שהתאוריה על מוצא קראי מזרח אירופה מהגרים הכוזריים או הקומאניים נשענת במידה מרעט על ההנחה, שלקראי קרים וקראי ליטא ווהלין-גליציה מוצא משותף, וש בני הקהילות הצפונית הגיעו למקומות יישובם הנוכחיים מקרים. שאפשאל גם הבין שהממצא הבלשני איננו מאשש את ההנחה הזאת, דהיינו, לשונותיהם של בני הקהילות הצפוניות מחז גיסא ושל קראי קרים מאידך גיסא, אף כי היו קיפצ'אקיות, כה שונות הן זו מזו עד שיקשה לראותן כנגזרות ממקור משותף בקרים. בהבינו את הקושי הזה הוא טען שקראי קרים דיברו לפנים בשפה הקראימית, הוזהה לשפתם של קראי ליטא ווולין-גליציה, אם כי שפתם עברה טטאריזציה במאות השנים האחרונות. כדי להוכיח תאוריה זאת הוא התרכז בלימוד הטקסטים הישנים של קראי קרים, במטרה למצוא בהם שרידים של "הניב הקרימאי של השפה הקראימית". קיומו המשוער של ניב כזה היה אמור להוכיח, כי קראי ליטא ווהלין-גליציה הביאו את שפתם התורכית מקרים לפני 600 שנה ויותר, ובעקפיין להוכיח שנמצאו כבר אז בקרים קראים הדוברים שפה תורכית השונה מהטטאריה – הד רחוק לתאוריה של פירקוביץ, שהקראים הם אלה שלימדו את הטטארים את השפה הטטאריה. שאפשאל היה מודע לעובדה שהוא לא הצליח להגיע לממצאים אלה, ולכן הוא ביכר לייצר אותם. הוא המציא צורות דקדוקיות ופריטים מילוניים האמורים לשמש תימוכין לתאוריות שלו, המונעות פוליטית, ואף זייף טקסטים פולקלוריים והיסטוריים "בניב קרים". לדוגמה של עבודתו בייצור טקסטים כאלה בשלבים, תוך שקידה על טיטות, ראה D. Shapira, "A Jewish Pan-Turkist: Serayah Szapszal's *Qırım Qaray Türkleri* (Judaeo-Turkica XIII)," *Acta Orientalia ASH* 58, 4 (2005), pp. 349–380
- 11 השם אגרת הואיל רומז לניסיון הראשון, ההתחלתי, של הדפסת הספרים.
- 12 חסר בעותקים רבים. השווה S. Poznanski, "Karäische Drucke und Druckereien", *Zeitschrift für Hebräische Bibliographie* 21 (1918), pp. 32–48, 66–83; *ZHB* 23 (1920), pp. 63–68; ראה במיוחד עמ' 40 והערה 1.

זה של ספר התפילות הוהדר בפקסימיליה ותעתיק עם מילון פולני בידי סולימוביץ, חוקר פולני (ממוצא קראי), במאמרו החשוב "חומר לשוני"¹³. זהו הטקסט התורכי של קראי קרים הקדום ביותר שאני מודע לקיומו ושהתפרסם. לשונו מאופיינת בסימנים לשוניים של קראימית, ונראה שנלקח מכתב יד של איזה חכם קראי מוזהלין או מטרוקי. דווקא סולימוביץ, שפרסם אותו, הביע את דעתו שאין כמעט חומר ללימוד שפת הדיבור הקראית הקרימאית, "מכיוון שקראי קרים עברו טטאריזציה לשונית"; הוא לא ציין שקראי קרים במאה ה-18 למדו מפי החכמים הקראים מהצפון, ושקראי קרים עצמם לא תרמו דבר כמעט ליצירה, ולכן לשונם אינה מיוצגת בכתובים. אין הדבר ייחודי או מפתיע, כי הרי ידוע לנו מכל גלויות ישראל על תופעות של בני העלית האינטלקטואלית המהגרים למקום פלוני והמשפיעים, מכוח יוקרת חכמתם, על הרגלי הכתיבה – ואף הדיבור! – של יהודי הסביבה החדשה שלהם.¹⁴ כמו כן ידוע לנו שלשונות מסוימות של יהודים לא הועלו על הכתב כמעט, מטעמים חברתיים ואחרים, ובמקומן שימשו לכתיבה, לצד העברית, שפות יהודיות אחרות – הלמודות.

ידוע לנו גם על נידת טקסטים בקראימית בתוך המרחב הקראימי עצמו: במקרים רבים כתבי יד שמקורם בכוכיזוב – מושבה קראית-ליטאית בוזהלין, שנודעה בפעילות הספרותית הענפה בתקופה שבין סוף המאה ה-17 לתחילת המאה ה-19 – הועתקו בהעליץ או בלוצק, כשהשלד העיצורי נשמר, אך הניקוד ניתוסף לפי ההגייה האופיינית להעליץ או ללוצק. מערכת העיצורים בקבוצה הזאת של כתבי היד היא בניב של טרוקי, ואילו מערכת התנועות בניב הדרומי. יש גם כתבי יד בניב העליץ המנוקדים לפי ניב טרוקי, כלומר כתבי יד מוזהלין-גליציה שהועתקו בליטא גופה, וההבדלים הדיאלקטיים יכולים לתרום להבנה טובה יותר של נדודי כתבי היד. נביא כעת הוכחות לטענה שלנו שטקסטים קראיים בתורכית עברו סיגול לשוני, כשהם נעתקים לסביבה הדוברת ניב או שפה תורכית אחרת. ותחילה, לשם בהירות, נקדים את המאוחר.

13 J. Sulimowicz, "Material leksykalny krymskokaraimskiego zabytku ראה
językowego (druk z 1734 r.)", I-II, *Rocznik Orientalistyczny* 35 (1972), 1, pp.
37–76; 36 (1973), 1, pp. 47–107

14 נציין בתור קוריוז אופייני, שתרגום הסליחות, בטטאריית הפעם, נדפס כנספח לכרך ג של
הסידור הקראי השלם דפוס וילנה בשנת 1893; תרגום זה נערך בידי יצחק בן מרדכי סולטנסקי,
בנו של מהגר מלוצק לקרים, ששם סיגל לעצמו את השפה הטטאריית. ראה, S. Poznanski,
Die karäische Literatur der letzten dreissig Jahre 1878–1908, Frankfurt a.M. 1910,
p. 15 n. 1; idem, "Karäisch-tatarische Literatur", *Keleti Szemle* 13 (1912/13), pp.
37–47. בעמ' 40 שם מביא פוננסקי קטעים מקבילים מדינאל ט 9–10 משני התרגומים.

אברהם פירקוביץ, האספן הידוע של ספרים יהודיים, היה דוגמה מובהקת של למדן קראי שבא מהצפון הקראימי – או האשכנזי, אם תרצו – התיישב בקרים ואימץ לו הליכות של איש המזרח. למעשה הייתה לקראי הצפון מסורת שנבעה הן מהדרשיח שניהלו מסוף המאה ה-17, עם ההבראיסטים הפרוטסטנטיים הן מהרצון להתקרב לאצולה הפולנית, השלאכטה, ולראות את עצמם (או למצב את עצמם לפחות) כאוריינטליים במובן האדוארד-סעידי של המילה. היה זה כנראה אחד המקרים המוקדמים של אימוץ המבט האירופוצנטרי על הזר בידי בני הקבוצה המופטת. אולם בניגוד לקודמיו, קרובי משפחתו דרך אגב, שבאו לקרים והפיצו בכתבי מדרשיה את ידיעת שפתם הקראימית, פירקוביץ' אימץ, כאקט של ויתור על הזהות הקודמת, שהייתה אירופית מדי ו"אשכנזית" מדי לטעמו, גם את השפה הטטארית, המעורבת בטורקית, הנהוגה בקרים. בעצם, במובנים רבים מאוד, רבים ממה שחושבים גם המכירים את חייו ופועלו של פירקוביץ, היה הוא מבשר המגמה התרבותית הנפוצה מאז בין יהודי מזרח אירופה – ויתור, עד כדי זלזול ומיאוס, על המסורת של עצמם וקבלת מסורת אוריינטלית, המדומיינת כמובן. די לחשוב, כדי לסבר את האוזן, על חלוצים אשכנזים עם כפייה, למשל, ועם ההגייה הספרדית, הנהוגה היום בפנינו. איך שלא יהיה התגלגל פירקוביץ לקושטא, בעיקר עקב בעיותיו האישיות שנבעו ממזגו ההרסני. בזמן שהותו בקושטא בתחילת שנות השלושים של המאה ה-19 ניסה פירקוביץ ליצור שפה קראית-תורכית משותפת, כשהוא מבסס אותה על הטורקית-העות'מאנית הנהוגה בין הלא מוסלמים של קושטא.¹⁵ מקובל בקהילות הקראים במזרח אירופה שהמלמדים הכינו את תרגומיהם שלהם, וכך נהג כנראה בתחילה גם פירקוביץ, אולם במהרה הורגש הצורך בתרגום תורה מודפס. יש לציין שעד הזמן ההוא טרם הדפיסו הקראים ספר מספרי המקרא, אם במקור ואם בתרגום. דפוס תורה זה, שכלל את המקור בצד הפנימי של הדף ואת התרגום התורכי בצדו החיצון, יצא באורטא-כוי אצל המדפיס הארמני עראב אוגלו ובניו.

15 מהחומר שפרסמתי עולה, כי חלק גדול של קראי קושטא במאה ה-19, אולי עד כדי מחצית, היו יוצאי קרים, כלומר דוברי טטארית וטורקית-קרימאית. יש לנו עדות מעניינת על אישה קראית צעירה ומופקרת בירושלים בשנות השלושים המוקדמות של המאה ה-19, שלא ידעה טורקית: "סלטנא לוי... היתה חצופה משחקת עם הערל סביוק בכל עת ואפילו היה הערל שוכב אצלו [*אצלה?] מצד א' וחונתנה הנ"ל מצד א' ברוב הלילות והיתה הולכת לישון בבתי הגויים ללא שומר... אינה יודעת לדבר בלשון תורכית... שראתה בעיניה שהיתה שוכבת אצל דודה תחת כסות סדין אחד והיתה תמיד נשענת לברכיו ואת הערל ראתה מנשק את סלטנא..." (ראה ד' שפירא, "אברהם פירקוביץ בקושטא", *Jewish Texts and Studies*, 1, [2003] pp. 1–18, esp. p. 12).

הושמעה טענה, על סמך המסורת הרווחת בין קראי קושטא בתחילת המאה העשרים, שתרגום זה נעשה בידי פירקוביץ עבור אשתו של יצחק כהן, מנהיג הקהילה ("ריש גלותא") בקושטא, שמוצאה מקרים, אבל נראה כי אין זאת אלא אגדה עממית מאוחרת: היה צורך ממשי במקרא מודפס עם תרגום, פירקוביץ אמנם בלט בין עורכיו/מתרגמיו/מגיהיו של תרגום זה, אך לא היה הנושא בעול היחיד, ויצחק כהן נטל חלק פעיל במלאכה, מה גם ששפתו של התרגום מותאמת לצורכי קושטא באופן כזה, שמעיד על היותו של אחד עורכיו דובר ילידי של טורקית. לשונו של תרגום זה היא טורקית עממית של קושטא, ובתור שכזאת היא בעלת עניין רב לחקר הטורקית המדוברת של תחילת המאה ה-19, אך היא גם כוללת מבנים דקדוקיים המקובלים בקראימית, אבל זרים לחלוטין לשפה הטורקית-העו'תמאנית (או לכל שפה תורכית אחרת). אימוץ כזה של דפוסים דקדוקיים של הקראימית בתוך טקסט "מלומד" או "מקודש" בשפה תורכית אחרת הוא מסורתי גם בטקסטים קראיים בטטארית של קרים: אף תרגומי התנ"ך לטטארית של הקרימצ'אקים מסוף המאה ה-19 / תחילת המאה העשרים מתאפיינים בכך (אך שם זאת אולי תוצאה של אימוץ הדגם הקראי, שנעשה בסוף המאה ה-19). שפת התרגום מכונה "לשון קדר", השם הנפוץ בין קראי פולין-ליטא לשפתם הקראימית; וגם "לשון ישמעאל", השם המקובל לטורקית של טורקיה; וגם "תרגום עותמאן"¹⁶. אני אציע לעיון הקוראים קטע מתוך תרגום תורה זה, ולשם פשטות בחרתי בפתחת ספר בראשית.

16 בחודש שבט תקצ"ב החל פירקוביץ ללמוד עם חלק מתלמידיו את הספר "זכר רב" בתרגום תורכי, שאך זה (תקצ"א) ראה את אור הדפוס באורטא-כוי שליד קושטא, בדפוס אותו המדפיס ("המחוקק") עראב אוגול בוגוס ובניו. ספר זה, "ספרי החנוך לפתח תקוה, או זכר רב, ב': שרש דבר" בשמו המלא, הוא עיבוד בידי יוסף שלמה לוצקי (יש"ר) משנת 1828 של ספרו הנודע של בנימין מוספיה, שיצא באמסטרדם בשנת 1635. לוצקי התבסס על גרסתו של הערץ, דפוס שקלאוו (שקלוב), והוסיף תפילות של קראים, עיקרי אמונה, אמרות ומשפטים מחכימים בעברית ובתרגום התורכי, ומילון תנ"כי בתורכית (השווה S. Poznanski, "Karäisch-tatarische Literatur", *Keleti Szemle*, 13 [1912/13], pp. 42-43). לטיוטת מילון זה ראה OR RNL f. 946 op. 1 N 165. התפילות והברכות הקצרות מתורגמות לשפה תורכית מעורבת, והיינו עשויים לחשוב כי כוונת המתרגם הייתה לכתוב בטורקית אך צצו לו צורות בקראימית ולעתיים בטטארית. אולם בעמ' 56 נאמר מפורשות כי יצחק כהן תיקן את נוסח יש"ר לוצקי "מלשון קדר ללשון טורקי", וזוהי דוגמה מובהקת למלאכת העריכה של נוסח יהודי משפה תורכית אחת לרעותה. דוגמאות לשוניות: "ברוך אתה... בורא פרי העץ = מכטובלו סון סן ה' ירדיוצי מייבסין אול דירק נין". maxtuvlu 'ברוך', היא מילה הייחודית לקראימית; derek 'במובן של 'עץ' ייחודית לשפתם הטטארית של יהודי קרים, קראים כרכניים, בהשפעת ter'ak בקראימית, ופירושה 'אילן פרות', ואילו בטורקית של טורקיה ובטטארית – 'עמוד'. "ברוך אתה... מלך העולם בורא פרי האדמה = מכטובלו סון סן ה' טנגרימיז כני אול דוניא נין ירדיוצי מחסולון אול ירנין". mahsul הטורקית במקום mayva; במקום Hân 'במובן מלך'

א

- א. איפטידא ירטטי טנגרי אול גוכי דאול ירי.
 ב. דאול יר אידי וירן דבוש דקרנליק יוזו אוסטונא דריא ניג ד ילי טנגרי ניג אסר
 אידי יוזו אוסטונא אול סולריג.
 ג. דדי טנגרי אולסון יריק דאולדו יריק.
 ד. דגורדו טנגרי אול יריגי כי איי דיר דאיירדי טנגרי ארסינא אול יריגי דארסינא
 אול קרנליגין.

התחביר התורכי, כלומר התחביר של השפות התורכיות, מורכב ביותר, ובניגוד לשפה העברית אין הוא סובל מבנים סינטגטיים קצרים. משפט תורכי טיפוסי יכול להשתרע על פני עמוד שלם, כשהנשוא בסוף. תרגום כתי הקודש, בין מעברית ובין מערבית, ואף משפות אחרות, המשקפות בסופו של חשבון את המקור השמי-העברי (יוונית, ארמנית), אתגר אפוא תמיד את המתרגם לשפה תורכית. ובכל זאת השווה נא את התרגום של הפסוקים הללו לטורקית של טורקיה, המובאים כאן באות לטינית (התרגום שיצא בשלהי התקופה העות'מאנית באות ערבית זהה כאן, למעט המרת כמה מילים ערביות ופרסיות למילים תורכיות "טהורות"):

ב

1. Başlangıçta Allah gökleri ve yeri yarattı.

Loc. Acc Pl Acc. 3rd Past

מאפיינת רק טטארית של קרים, אך לא טורקית-יהודית (padsçah) ולא קראימית (bij). פירקוביץ היה אחראי על הגהת המילון התנ"כי ("אבל לוח השרשים הוגה ע"י בני ידידי כה"ר אברהם החכם יצ"ו"), ושפת התרגום התורכי של המילות העבריות והארמיות היא בקראימית ספרותית בניב לוצק, עם יסודות מעטים של טטארית וטורקית של טורקיה. אולם היה לו חלק גם בעריכת גוף הספר. החיבור יצא בהשתדלות "ראשון לציון הקודם בזמן ובמערכה כמ"ד שבתי ירושלמי הגביר האדיר והמרומם יצ"ו בכ"ר יהודה הזקן ונפ' צ"ל והשני... סגן הכהנים ופאר החכמים כמוהר"ר יצחק כהן הראש החכם הדין המליץ ריש גלותא בקושטא רבתי בקה"ק בני מקרא אב ב"ד ומורה צדק הגביר האדיר והמעלה נר"ו בכ"ר שמואל כהן ירושלמי החשוב הזקן ונפ' יצ"ו", שעסק גם בהגהת הספר, "ותקן תרגום התבות שהיו בקצת מקומות בלשון פרוצה והוא החליף ושנה את טעמן אל הטוב שבלשונות והמתוקן שבהן" (כנראה עשה את השפה התורכית למקומית יותר, לטורקית של טורקיה; ההדגשה שלי, ד"ש). יש לנו עודת מעניינת לדרכי עבודתו ברשימות המילוניות שפירקוביץ שרבת בסוף מסמך אחד מהתקופה שעשה בקושטא (השווה OR RNL f. 946 op. I N 165): "כפֿר פֿפֿרת; כפר נפשו פֿדאיסיני; תכלת לג'ורת; שש משזר קיורילמיזו דילבנט; רביע מרובע; מגבעות כולֿחֿלר; קדש תקדיס; בגדים ליבסלר; חשן סינבנט קפטן (ומעל "קפטן": מעיל); כתונת תשבֿן מוראסן אישלי גומלכ; אבנט קושק; חקת עולם אבדי פֿרֿן; משכן מסכן; כיור מֿגֿסֿל", ועוד. נראה שאלה פתקאות הכנה למילון עברי-תורכי מאת פירקוביץ הנלווה לספר "זכר רב".

2. Ve yer ıssız ve boştu; ve enginin yüzü üzerinde karanlık vardı; ve
 3rd Past Gen 3rd post. Loc 3rd Past
 Allahın Ruhı suların yüzü üzerinde hareket ediyordu.
 Gen 3rd
3. Ve Allah dedi: ışık olsun; ve ışık oldu.
 light let become (Opt) light it became
4. Ve Allah ışığın iyi olduğunu gördü; ve Allah
 of light good its being (Acc) he saw
 ışığı karanlıktan ayırdı.
 light (Acc) from darkness (Abl) he divided

נשווה עתה את הפסוקים הללו לצורתם בתרגום היהודי, המובא לעיל, בלטיניזציה:

ג

1. İptida Tanrı yarattı (ברא; סדר מילים עברי) ol (מילית יידוע מלאכותית) göki (מילית יידוע מלאכותית) da ol (מילית יידוע מלאכותית) (יחיד) yeri.
2. Da ol (מילית יידוע מלאכותית) yer idi (ס"מ עברי) viran da boş da qaranlıq yüzü üstüne (ס"מ עברי) derya- nın (ס"מ עברי) da yeli Tanrı-nın (ס"מ עברי) eser idi yüzü üstüne (ס"מ עברי) ol (מילית יידוע מלאכותית) suvlarıñ.
3. Da dedi Tanrı (ס"מ עברי) olsun yarıq (ס"מ עברי) da oldu yarıq (ס"מ עברי) (עברי).
4. Da gördü Tanrı (ס"מ עברי) ol (מילית יידוע מלאכותית) yarığı ki eyi dir (מבנה מילית) da ayırdı (ס"מ עברי). Tanrı arasına (ס"מ עברי) ol (מילית יידוע מלאכותית) yarığın (ס"מ עברי) da arasına (ס"מ עברי) ol (מילית יידוע מלאכותית) qaranlığın (ס"מ עברי) (מלאכותית).

אינני משוש לבו של בלשן שדה, אותו דובר ילידי נאיבי הדובר לפי תומו, ולכן אינני יכול לומר אם קטע זה, בתרגום יהודי-טורקי, מובן כהוא זה לדובר טורקית מצוי, אך נראה לי שלא, והשוו את הדברים בהמשך. תופעה זאת מאפיינת כמובן את הרובד של לשונות היהודים הידוע כשפת התרגום. היווצרותו של רובד סגנוני זה היא בתרגום על פה של פיסות תחביריות קצרות בזמן הלימוד המסורתי בחדר, כְּתָאב או מְדֵרֶשׁ, ובתחושה שאי אפשר שהתורה תדבר אחרת אלא בשפה משונה זאת ולה נופך של שגב לא רגיל. אהין ואביע את דעתי שקביעה זאת חלה על כל לשונות התרגום היהודיות, למעט ארמית בימי בית שני, המשנה והתלמוד, וערבית מאוחר יותר (אין היא חלה על הארמית החדשה, עם מבנה התחבירי והצורני השונה כל כך).

כמה שנים בלבד, פחות מעשור לאחר הפקת תרגום התורה של קושטא, בא להחליף את התרגום הזה תרגום חדש, המכונה מאז "תרגום גוזלווא", על שם עיר הדפסתו. תרגום זה, שהופק בידי הסוחר הקרימאי העשיר מרדכי טרישקאן, התבסס, בתרגום התורה בין היתר, על כתב יד שהעתיק במחצית הראשונה של המאה ה-19 בנימין בן מרדכי פמבכ (Pembek); את כתב יד זה – C 137 – בדקתי פיזית בפברואר 2003 במכון ללימודים מזרחיים בסנקט־פטרבורג, וגם כנראה על כתבי היד הזהים כמעט, המוצגים בהערה 18, כולל זה שפרסם הנריק ינקובסקי (ועליו בהמשך). תרגום הנ"ך התבסס ככל הנראה בעיקרו על כתב יד אחד בלבד, אף הוא בקראימית ארכאית מאוד, שהועתק בקרים בשנת 1672 עבור קראי מלוצק.¹⁷

התרגום הזה בדפוס גוזלווא סימן תקופה בתולדות קראי מזרח אירופה: מאוכזבים מכישלונם, מנהיגיהם זנחו את הטורקיזציה, שהייתה אמורה לכלול את כלל קראי העולם נתיני האימפריה העות'מאנית, ופנו לגבש זהות מוגבלת יותר, קראית־רוסית־

17 בין כתבי היד ששימשו את העורכים של דפוס גוזלווא: תרגום תורה ישן, מכון ללימודים מזרחיים, סנקט־פטרבורג, כ"י B 492, מטרוקי?, כתוב בכמה ידיים (צילום כתב יד זה כמעט, שמקורו בטרוקי והיה בקרים ברשותו של שמחה בבוביץ, נמצא ברשותי ומובא כאן בסעיף 1); תרגום בראשית ושמות, B 225, מספרי בנימין יר', היה ברשות שריה שאפסאל, מנוקד ויפה, כתיבות שונות; זהה כמעט הוא תרגום תורה B 476 שהועתק בשנת 1805, תרגום בראשית ושמות, B 235, ישן, מנוקד, מתחיל בפרשת נח, הכותב אברהם בבאגין בכ"ר נחמו בבאגין הרופא זצ"ל (תחילת המאה ה-19), היה ברשות בנימין בן משה (נפטר בשנת 1842); תרגום נביאים אחרונים, כ"י B 440, מהאוסף של החזן שמואל בן שמעון אירטלאץ־מנגובי (סוף המאה ה-19); תרגום נביאים ראשונים, כ"י B 227, זהה; תרגום נביאים, כ"י B 368, היה שייך לשריה שאפסאל (פרטים נוספים בסוף הערה זו); תרגום כתובים, כ"י B 283, היה שייך לר' יוסף אקא המלמד, שחי בסוף המאה ה-18, ונראה שמקור ההעתקה הוא מהמאה ה-18 וישן משל תרגומי ש"י לוצקי (כ"י B 113); כ"י B 439, תרגום נביאים ראשונים משנת 1808, זהה לקודם; תרגום נביאים ראשונים, כ"י B 414, זהה עם B 368; תרגום כתובים, כ"י B 382, עבר דרך אברהם פירקוביץ, היה שייך לאברהם בן אהרן ולשריה שאפסאל, זהה כמעט לכתבי היד הנ"ל; תרגום כתובים, כ"י B 224, הועתק בשנת 1839, זהה כמעט לכתבי היד הנ"ל. פרטים נוספים על תרגום נביאים כ"י B 368: יהושע – כמו דפוס גוזלווא. בין ההבדלים: קו"ף של הדפוס מיוצגת על ידי גימ"ל של כתב היד (q/ğ); a בסוף המילה – ה"א בדפוס = אל"ף של כתב היד; ג'זמלא (all=), cümle של הדפוס = ברצא berçe של כה"י; ver ('לתת'), בדפוס = ber ככה"י; 'הים', deniz בדפוס, teniz ככה"י; 'השמש', quyaş בדפוס guyaş ככה"י. ככה"י ניכרת הנטייה לכתוב תי"ו במילים עבריות כטי"ת. שמואל א כמעט זהה לדפוס גוזלווא, רק בכתבי היד אולנר, ובדפוס אולדלר; יודגי בדפוס, יוק אדי ככה"י (לא היו); ככה"י שול = את (nota accusativi), בדפוס אינה מיוצגת לרוב; כה"י: אצוב אצובלן דיר אני, דפוס: אצוב עצובלן = נדירצק אוצון אני = בעבור הרעימה (שמואל א 6).

טטארית המבוססת על יצירת שפה המשותפת לדוברי הטטארית של קרים ולדוברי קראימית של וולין וליטא. להלן קטע מתרגום גוזלווא:

ד

- א. אוול בשטא ירדטי טגרי אול גוכני דאול ירני.
 ב. דאול ייר אדי ורן דבוש דקרנגוליק יוזלרי אוסטונא דרייניג דיילי טנריניג אסר אדי יוזלרי אוסטונא אול סוכלרניג.
 ג. דאייטטי טגרי אולסין יריק דאולדו יריק.
 ד. דגורדי טגרי אול יריקני כי יכ'שי דיר דאיירדי טגרי ארסינא אול ייריקניג דארסינא אול קרנגוליקניג.

1. Evvel bşata yaradı Tañrı ol gökni da ol yerni.
2. Da ol yer edi vıran da boş, da qarañulıq yüzlerü üstüne deryanıñ da yeli Tañrınıñ eser edi yüzlerü üstüne ol suvlarınıñ.
3. Da ayı Tañrı olsın yarıq da oldu yarıq.
4. Da gürdü Tañrı ol yarıqnı ki yaxşı dır da ayırdı Tañrı arasına ol yarıqnıñ da arasına ol qarañulıqnıñ.

כל איש אשר עיניו בראשו יחשוב מייד שלפנינו עיבוד קל שבקלים של תרגום קושטא, אך למעשה מתבסס טקסט זה כאמור על סיגול לשוני של כתבי היד בקראימית, תוך התחשבות בדפוס קושטא, אשר גם לו תשתית קראימית-מסורתית. שפתו של תרגום גוזלווא מעורבת, מציגה קווים קיפצ'אקיים (טטאריים) בולטים (יחסות האָת והשָׁל, צורות פונטיות אחדות) לצד מאפיינים אוגוזיים (טורקית של טורקיה), כגון השימוש בפועל olmaq. הצורות כמו gökni טיפוסיות לאזור המעבר מטורקית-אנאטולית של החוף הדרומי של קרים לניבי הטטארית של מרכז קרים.

לפני שנים מעטות פרסם התורכולוג הפולני הנריק ינקובסקי תרגום תורה קראי-תורכי,¹⁸ אשר אותו החשיב למייצג "הניב הצפוני-קרימאי של השפה הקראימית", "קראימית-צפון-קרימאית העומדת בין אוגוזית לקיפצ'אקית". אלה שתי ישויות דמיוניות, כי אין ולא היה ניב של קראימית בקרים בכלל, ולא תת-ניב צפוני בפרט. המהדיר גם הסיק מסקנות מרחיקות לכת מאופיו הלשוני של הטקסט, אולם

18 H. Jankowski, "A Bible Translation into the Northern Crimean Dialect of Karaim", *Studia Orientalia Societas Orientalis Fennica* 82 (Helsinki 1997), pp.

ינקובסקי עצמו ציין שהוא לא ראה את תרגום גוזלווא, שקטע ממנו הובא כרגע. הוא שיער שלשונו של תרגום גוזלווא צריכה להיות קרובה, ולא ידע עד כמה הוא צדק. בפועל הטקסט שלו זהה כמעט לחלוטין, כולל שגיאות המעתיק, לנוסח דפוס גוזלווא (ראה נספח א). אציין שנוסח ינקובסקי כולל מילה סלאבית אחת לפחות (דבר בלתי אפשרי בטקסט טטארי מקרים מהמאה ה-18) וכן מילים וצורות רבות המאפיינות את הקראימית של לוצק ושל העליץ. השוואת הטקסט של ינקובסקי מול דפוס גוזלווא ומול כתבי היד מוכיחה, שלפנינו מקרה טיפוסי של העתקה בקרים – תוך טטאריזציה מזדמנת – של טקסט שהובא מהצפון הקראימי. אני מביא קטע מתוך התרגום שפרסם ינקובסקי:

ה

- א. אוול בשטא ירטטי טגרי שול כוכני דאישול ירני.
 ב. דאול ייר אדי ורן דבוש דקרנגולוק יוזו אוצטונא דרייניג דיילי טנריניג אצר אדי יוזו אוצטונא אול סובלרניג.
 ג. דאייטי טנרי בולצון ייריק דבולדו ייריק.
 ד. דכורדו טגרי שול יירקני כי יכשי דיר דאיירדי טגרי ארצינא אול יירקניג דארצינא אול קרנגולוקניג.

1. Evvel başta yarattı Tañrı şol kökni da şol yerni.
2. Da ol yer edi vıran da boş, da qarañuluq yüzü üstüne derya-nıñ da yeli Tañrınıñ eser edi yüzü üstüne ol suvlarınıñ.
3. Da aytı Tañrı bolsun yarıq da boldu yarıq.
4. Da kürdü Tañrı şol yarıqni ki yaxşıdır da ayırdı Tañrı arasına ol yarıqniñ da arasına ol qarañuluqniñ.

התחביר והמבנה הכללי זהים לאלה שבתרגום קושטא, וההבדלים הם מילוניים וצורניים: השימוש במילית şol הארכאית לצד ol, בהוראת מילית היידוע; במקום המילים האוגוזיות (טורקיות של טורקיה) המובהקות olmaq/k (להיות, להיעשות) ו-iyi (טוב) משמשות המילים הקיפצ'אקיות המובהקות bolmaq ו-yaxşı. זאת ועוד, מופיעות עוד כמה צורות קיפצ'אקיות של מילים (kök/gök, körmek/görmek) ושל צורות (יחסת האָת ויחסת השָל), אולם לא יכול להיות ספק שלפנינו שלד תרגומי זהה. הבדיקה בכתבי היד וגלגוליהם העידה כמו כן, שכתב היד שפרסם ינקובסקי בתור כתב יד נדיר וייחודי שייך בעצם לקבוצה של כתבי היד ששימשה את פירקוביץ במלאכת התרגום שלו לטורקית, כשהוא ועוזריו מסגלים לתרגום הקראימי את הצורות והמילון של הטורקית הנהוגה בקושטא.

נפנה עתה לתרגום קדום באמת, לקראימית, מהמאה ה-18 ואולי אף עתיק מזה, השמור בכתב יד בבעלות פרטית.

ר

- א. אֹלֶּ בְּשֵׁטָה יִרְטָטִי טְנָרִי שׁוֹל כּוֹכְנֵי דָאֶשׁוֹל יִרְנֵי.
- ב. דָּאוֹל יִיר אָדִי בְּיֶרֶן בְּבוֹשׁ דְּקֶרְנֶגְוֹלִיק יוֹזֵי אוֹסְטוֹנֶה דְרִיִּינֶגְ דִּיִּלֵי טְנָרִינֶגְ אָסֶר אָדִי יוֹזֵי אוֹסְטוֹנֶה אוֹל סוֹבְלֶרְנֶיגְ.
- ג. דָּאִיטְטֵי טְנָרִי בּוֹלְסִין יִרִיק דְבוֹלְדוֹ יִרִיק.
- ד. דְּכוֹרְדֵי טְנָרִי שׁוֹל יִרִיקְנֵי כִי יִכְשִׁידִיר דָּאִירְדֵי טְנָרִי אַרְסִינֶה אוֹל יִרִיקְנֶגְ דָּאַרְסִינֶה אוֹל קֶרְנֶגְוֹלִיקְנֶיגְ.

1. Evvel başta yarattı Teñri şol kökni da şol yemi.
2. Da ol yer edi vıran da boş, da qarañuluq yüzü üstüne derya-nıñ da yeli Teñriniñ eser edi yüzü üstüne ol suvlarnıñ.
3. Da aytı Teñri bolsun yarıq da boldu yarıq.
4. Da kördü Teñri şol yarıqnı ki yaxşı dir da ayırdı Teñri arasına ol yarıqniñ da arasına ol qarañuluqniñ.

כמובן כל הדוגמאות הללו אינן ממצות את השינויים הקיימים בין תרגומים שונים של המקרא שנעשו ללשונות התורכיות של הקראים. אולם הן מספיקות כדי לקבוע שהייתה קיימת אחידות – מפליאה לעתים – בשלד התרגום, ומתרגמים רבים סיגלו את שלד התרגום הקיים לנורמות הלשוניות של עצמם ושל קהל היעד שלהם (ראה גם נספח א).

בשנת 1776 ראה הנוסע השבדי ביורנסטל (Biörnstahl) בידי קראים בקושטא (ברובע ח'אצכווי/Haşköy) גרסה תורכית של חומש; אין לדעת עם הייתה בטורקית של קושטא או שמא הובאה מקרים. אחרי סיפוח קרים לרוסיה רכש ד"ר פינקרטון (Pinkerton) האנגלי, בצ'ופוט-קלעה, בשנת 1816, עותק של תרגום תורכי של התנ"ך בשלושה כרכים, תמורת 200 רובל, והעבירו לסנקט־פטרבורג בכוונה להדפיסו באות ערבית על מנת להפיץ נצרות בין המוסלמים הרוסיים הדוברים תורכית. החברה הרוסית לכתבי הקודש שלחה את כתב היד לאסטרח'אן, עיר טטאריה חשובה במורד הוולגה, שבה התקיים אז בית ספר למתורגמנים משפות מזרחיות, במטרה לבחון אם הנוסח מתאים לצרכיה; אולם שפתו של כתב היד נתגלתה כרחוקה ביותר מכל מה שהכירו באסטרח'אן, והרעיון נגנז. (והשווה את דבריי לעיל בשאלה, אם שפה תורכית מעוברתת כפי שהיא עולה מתורגומים אלה הייתה יכולה להיות מובנת לדובר תורכית לא־יהודי). הדבר מעיד עד כמה היה המבנה התחבירי המעוברת זר למוסלמים הטטארים. ההבראיסט האנגלי והמיסיונר

שפעל בקרב הקראים (אגב, טפסים רבים של התנ"ך שבידי הקראים אז היו דפוסים של המיסיון, בתוספת ספריהם) הנדרסון בחן את כתב היד באסטר'ח'אן בזמן כלשהו בין השנים 1816–1824, והביא מובאות ודוגמאות ממנו, שמהן עולה, כי כתב יד זה היה בקראימית. נביא מטקסט זה:¹⁹

ז

- א. אָוּל בַּשְׂטָא יִרְטֵטִי טַגְרִי שׁוּל כּוֹכְנֵי דְשׁוּל יִרְנֵי.
 ב. דָּאוּל יִיר אִידי וִירן דְּבוּש דְּקִרְנִגְלוּק יוּזוֹ אוּסְטוֹנָא דֵיִינֵג דֵיִילֵי טַגְרִינֵג אִיסֵר אִידי...²⁰ אוּסְטוֹנָא אוּל סוֹלְרֵינֵג.
 ג. דֵיאִיטֵטִי טַגְרִי בּוֹלְסִין יִרִיק דְּבוֹלְדֵי יִרִיק.
 ד. וְכוּרְדֵי טַגְרִי שׁוּל יִרִיקֵנִי כִי יִכְשִׁידִיר דֵיאִירְדֵי טַגְרִי אַרְסִינָא שׁוּל יִרִיקֵנִג דֵאַרְסִינָא אוּל קִרְנִגְרִלִוקֵנִג.²¹

מדוגמה זו רואים בבירור ששפת תרגום זה הייתה קראימית, והיא קרובה ביותר הן לטקסט שביסוד תרגום קושטא הן לטקסט המעובד של גוזלווא. אכן, המתרגמים הקראיים לתורכית עבדו מתוך מסורת ארוכה וטבעית, ורק סיגלו את המורפולוגיה ואת הלקסיקה לשלהם לילד התרגומי הקיים, המשועבד לתחביר העברי. לבסוף אביא התחלה של תרגום "טטארי" לתורה, מהמאה ה-18 או מזמן מוקדם יותר, מתוך האוסף הראשון של פירקוביץ (I Evr Bibl 144):²²

ח

- א. אָוּל בַּשְׂטָא יִרְטֵטִי טַגְרִי שׁוּל כּוֹכְלֵרְנֵי דֵאֲשׁוּל יִרְנֵי.
 ב. דָּאוּל יִיר אִידי וִירן דְּבוּש דְּקִרְנִגְלוּק יוּזוֹ אוּסְטוֹנָא דֵיִינֵג דֵיִילֵי טַגְרִינֵג אִיסֵר אִידי יוּזוֹ אוּסְטוֹנָא אוּל סוֹלְרֵינֵג.
 ג. דֵיאִיטֵטִי טַגְרִי בּוֹלְסִין יִרִיק דְּבוֹלְדֵי יִרִיק.
 ד. דְּגוֹרְדֵי טַגְרִי שׁוּל יִרִיקֵנִי כִי יִכְשִׁידִיר דֵיאִירְדֵי טַגְרִי אַרְסִינָא אוּל יִרִיקֵנִג דֵאַרְסִינָא אוּל קִרְנִגְרִלִוקֵנִג.

1. Avval başta yaradı Tanrı ol köklerni daişol yerni.

- 19 ראה E. Henderson, *Biblical Researches and Travels in Russia*, London 1826, p. 339
 20 אולי שגיאת דפוס.
 21 אולי שגיאת דפוס.
 22 תיאורו מובא אצל A. Harkavy & H. L. Strack, *Catalog der hebräischen Bibelhandschriften der kaiserlichen Öffentlichen Bibliothek in St. Petersburg*, St. Petersburg 1875, pp. 168–169. כתב היד מסמן, בצבעים שונים, הן את הפרשות הן את החלוקה החדשה לפרקים. הצבעים נוספו, ככל הנראה, בידי אחד הקוראים המאוחרים.

2. Da ol yer edi veran da boş, da qarañuluq yüzü üstüna deryanıñ da yeli Tañrıñ esar edi yüzü üstüna ol suvlarnıñ.
3. Da aytı Tañrı bolsun yarıq da boldı yarıq.
4. Da gördi Tañrı şol yarıqñı ki yaxşıdır daayırdı Tañrı arasına ol yarıqñıñ da arasına ol qarañuluqñıñ.

III.
Genesis 1—4.
I.

(1) başlyğynda jaryatymağyñ jaryttı toñrı ol Korklarnı da ol jerni. (2) da ol jor edi ýeé da boş da karawçylyz inžilari üstüna toñrı suvnuñ, da jeli toñrıñ toñrıñir-edi južlari üstüna ol suvlarnıñ. (3) da aıtty toñrı: bolsun jaryç, da boldı jaryç. (4) da Korku toñrı ol jaryçny ki jaryç, da aırdy toñrı arasyna ol jaryçnyñ da arasyna ol karawçyñny. (5) da atady toñrı jaryçka Kuu da karawçyga atady Keéa, da boldı iğgir da boldı tan, buruqñ Kuu. (6) da aıtty toñrı: bolsun avlaçlyz ortasynda ol suvlarnıñ da bolsun aırdylyz arasyna suvlarnıñ suvlar byta. (7) da jaryttı toñrı ol avlaçlyzny da aırdy arasyna ol suvlarnıñ ki aırdy avlaçlyzka da arasyna ol suvlarnıñ ki joğartyñ avlaçlyzka: da boldı atoj. (8) da atady toñrı avlaç ortasya Korklar da boldı iğgir da boldı tan, ekinçi Kuu. (9) da aıtty toñrı: iştyrylyñlar ol suvlar tabıñdın ol Korklarnıñ bir ortasya da Kofuñıñ ol kuru; da boldı atoj. (10) da atady toñrı kuru ortasya jor da iştyrylymağyña ol suvlarnıñ atady toñğıñlar, da Korku toñrı ki jaryç. (11) da aıtty toñrı: iştiñdın ol jor iştiñlik, kogoť urlyç o'ladoyon urlyç joniñ aqad o'stuñvudñ joniñ žynsy saıyn ki urlyçny anyn anda ol jor üstüna, da boldı atoj. (12) da žyrdy ol jor iştiñlik, kogoť urlyç o'ladoyon urlyç žynsy saıyn, da aqad o'stuñvudñ joniñ ki urlyçny anyn anda žynsy saıyn, da Korku toñrı ki jaryç. (13) da boldı iğgir da boldı tan, üçüñdñ Kuu. (14) da aıtty toñrı: bolsun jaryçny avlaç ortasynda ol Korklarnıñ, aırdy arasyna ol Kuuñıñ da arasyna ol Keéañıñ, da bolsunlar belgilarğa da vadylarğa da Kuuñlarğa da jylarğa. (15) da bolsunlar jaryçny avlaçlyznynda ol Korklarnıñ jaryçny ol jor üstüna: da boldı atoj. (16) da jaryttı toñrı ağı ol jaryçny ol usularnıñ, ol jaryçny ol usularnıñ erklainiğiñ ol Kuuñıñ, da ol jaryçny ol kitiñkaiñ erklainiğiñ ol Keéañıñ, da ol juldularny. (17) da boldı alarny toñrı avlaç or-

ניתן לראות בבירור כי גרסה זאת, עם כתיביה המשקפים מסורת שונה של סימון תואם התנועות (השימוש המתחלף ביו"ד ווי"ו עבור סימון התנועה ü), מתבססת על ניב קראימי, ככל הנראה של לוצק או העליץ, אך עברה אוגוויזציה (k/g) בקרים.²³

ט
השווה כעת את הנוסח של התחלת בראשית בניב טרוקי שהודפס בשנת 1889 בוולנה בידי ז' מיצקייניץ וי' רואה (רויזצקי), תרגום שהיות לשונו קראימית אינה יכולה להיות מוטלת בספק (משמאל):²⁴

23 הרכבי ושטראק מביאים את ויקרא א 1–3 מכתב יד זה ומכתב היד הלא שלם של התורה I) (Evr Bibl 143), עמ' 167–168: ויקרא דבקיירדי משה גא אהל מועד דן דסוזלדי יוי אגר דמא. דבר סוזלגין אוגלנלרינא ישראל ניג דאייטקין אלרגא אדם כי יבוקלשטירסא סיוזן קרבן יוי גא אול תוור דן אול סיגירדן דאול קויידן יבוקלשטיריגזי שול קרבן לריגיוני. אם אגר עולה אסא קרבני אול סיגירדן ארכ טוגל יבוקלשטירסין אני קבולוקקא אלדינא יוי ניג. ויקרא דאונדדי משהני דסוזלדי יוי אנגר ועדא צטירינדן דימא. דבר סוזלגין ישראל אוגלנלרינא דאייקיסן אלרגא אדם כי כלטירסא סיוזן קרבן יוי גא טוברדן סיגירדן דקויידן כלטיריגיוטון סוז קרבניגיוני. אם איגר עולה אסא קרבני סיגירדן אירכ כלטיריגני אני אישיגניא ועדא צטיריניג כלטיריגני אני קבול כונגלינא אלנינא יוי ניג.

24 T. Kowalski, *Karaimische Texte im Dialekt von Troki*, מובא כאן בלטיניזציה מתוך, Krakow 1929, p. 46. ספר חמשה חומשי תורה מתורגם ללשון קדרי לבני מקרא קדש

נספח א

אביא כאן התחלות של שירת האיזנו מן המקורות האלה: דפוס קושטא, דפוס גוזלווא, כתב היד המצוטט לעיל אשר בבעלות פרטית, התרגום שפרסם ינקובסקי – עם הערות פילולוגיות קצרות על הפסוקים הראשונים.

כמובן, ber (נת"ן) הקיפצ'אקית מומרת ל-ver האוגוזית בתרגום קושטא, אך גם, אם כי באופן בלתי עקיב, בתרגום גוזלווא, על שפתו המעורבת. המילית הרומזת היא bu הטורקית בתרגום גוזלווא ו-mu בשאר התרגומים. אין חשיבות מיוחדת להמרה של at ('שם') הכלל-תורכית, הקיימת גם בטורקית-אנאטולית, ב-isim הרגילה יותר בתרגום קושטא, אך ראוי לציון המבטא האנאטולי של מילה זאת, ב-d, בתרגום גוזלווא. תרגום קושטא משתמש ב-söv האוגוזית (=אמ"ר), ושאר התרגומים ב-söz הקיפצ'אקית (הבדל זה הוא מסימני ההיכר של שני סוגי התורכית האלה); רק תרגום קושטא משתמש בעקיבות בצורות עם g, כמו gökler, 'שמים', ובתרגום גוזלווא מופיעה gibi ('כמו') האוגוזית וגם gün ("יום"), אבל kökler ('שמים'; בתרגומים אחרים kiblik הקיפצ'אקית), וכי²⁵; aytuv ('דיבור') הקראימית לא הייתה כנראה מובנת בקושטא, והומרה ב-cevap הטורקית הסתמית, אך מעניין שתרגום גוזלווא שומר על מילה זאת, אשר ללא ספק משקפת את ה-Vorlage הקראימי של תרגום זה. טל – çiy – האוגוזית בתרגום קושטא, עם הערה "תרגום אחר": çik הקיפצ'אקית, והצורה האחרונה היא המופיעה בתרגום גוזלווא ובשאר התרגומים.²⁶ דשא – taze

המורגלת בפי קהלות הקראים הדרים בגלילות רוסיא, Xamiša Xumše Tora, t.e. רוזנקראנץ, שריפטזעצער. באשר לשמה של השפה, יש לשים לב לכותר תרגום סדר הלל הקטן כמנהג בני מקרא קדש מתורגם ללשון קדר הנהוגה אצל הקראים הדרים במדינות המערביות במלכות רוסיא יר"ה, וילנה 1900, דפוס פירוויניקוב, תרגם פנחס בן אהרן מאלייצקי. תרגום הסידורים לשפה העממית נפוץ בין הקראים בכל העולם בתקופה זאת. השווה סידור קראי דפוס פרעסבורג 1879, לפי מנהג קראי מצרים בתרגום לערבית עממית (אבל בעברית בלבד בבואדאפשט 1903), ברוסית ובעברית על ידי משה בן יעקב בן אברהם פירקוביץ, וילנה 1907 (השווה, S. Poznanski, "Karäisch-tatarische Literatur", *Keleti Szemle* 13 (1912/13), pp. 37–47, esp. 42–43; פרסום נוסף של אותו סידור שלא היה מוכר לפוזננסקי נעשה בצריצין (Caricyn) בשנת 1896.

25 אולם בתרגום שפרסם ינקובסקי agar במקום *aqar, 'נזול, שוטף'; ייתכן שזאת שגיאה בקריאה, אבל המעתק (ç?) > q אין לו ולא כלום עם המעתק k/g הנידון. מעניין שב"תרגום אחר" לפסוק 4 מופיעה בתרגום גוזלווא הצורה gendi ('עצמו'), שהיא בבחינת תיקון יתר. 26 הצורה המשונה בטורקית damlar çiy, בתרגום קושטא היא בבחינה סיגול מוכני של tamlar çik של הקראימית; בתרגום גוזלווא צורת כלאיים, עם d במקום t.

תרגום פרשת וזאזינו

פרשת האזינו 53

הדינלניזאי נזכר דסווליים ואשיטסין ל

האזינו השבנים ואדברה ותשבע

או ייר

705

הארץ

אזל ייר ג'ופלרין אנזימנין : ז אקר ית
 מור גיבי אקילים דמלר ציו גיבי ג'וו
 בים אופק יגמורלר גיבי מ'זא אזט או
 זרינא ואירו יגמורלר גיבי אוטלוק א
 אזרינא : ג כי איסמין ה' נין זקורי
 רים וריניו בויומלכ טנגרימיוא : ד א
 אזל גוצלו טנגרינין רמס דיר הישי
 כי ג'ומלא יוללרי שרעט אילן אינמלי
 טנגרי ויזקטור אנגיליק סרקתלי וזנרד
 אזל : ה חרפ איטטו כנדיני ישראל
 גיירי טנגרילרא טפירילר ואללהין אוו
 לרלרי סילברילר בו זויפלרי איצון
 טרס דויר וזגרי : ו ה נאמי אזרסיו
 בוני דלי אולוס ואיסלו דויל שימרי א
 אזל בכך ירשטי סני אזל קילדי סני ד
 דושטי סני : ז חטירא גטיר גונלרין
 דונינין זגלניו ויללרין חר דוירין סו
 על איירא בבנא ואנגל'טסין סנא אח
 טיירלרינא ורסינלר סנא : ח פאיי איד
 טיכטא אזכס טנגרי אולוסלרי אייר
 דינינדא אונללרין אדם נין דורגודוי
 סינלרין אולוסלרין חיסבינג ז אונג
 לרין ישראלין : ט כי פאיי ה' נין אולוס
 יעקב דיר פאיי חיססא סינין : י בולרו
 אזנו יבן יירדא וירן חרפ יירדא צוור
 לרי אזנו (בולוטו אילן)

הארץ אמר פי : ז יערף
 ח'ה ציק כפטר לקחי הזל כטל אמרתי
 כשעירם עלי דשא וכרכיבים
 עלי עשב : ג כי שם יהוה
 אקרא חבו גדל לאלהיני :
 ד הצור תמים פעלו כי כל
 דרכי משפט אל אמונה ואין
 עול צדיק וישר הוא : ה
 ח'ה צדיק שחת לו לא
 דור עקש ופרלתל : ו
 זאת עם נבל הוא זכיה
 ויכנגד : זכר בינו שגות
 אכיה ויגדף לך : ח ברנחל
 כחפידו בני גברות עפים
 ישראל : ט כי עמו יעקב
 חרק יהוה ימצאהו בארץ
 ילל ישמן יסככרהו

ז רמתי ויהי ח'ה צדיק ענמה שני

אקיללנדירדי

706

יבננהו

ot הטורקית הרגילה בתרגום קושטא, אולם yaş ot הקראימית בשאר התרגומים; עשב – otluk בתרגום קושטא, ot בתרגום גוזלווא, kök ot ('דשא-שורשים') בתרגום שפרסם ינקובסקי ובכתב היד מאוסף פרטי. רביבים – iri yağmur ('גשם גדול/גס/ממס') בתרגום קושטא, וכך בשאר התרגומים. גודל – büyüklük הטורקית הרגילה בתרגום קושטא,²⁷ לצד ululuq הקיפצ'אקית בתרגומים של ינקובסקי ושל האוסף הפרטי, עם büyük maxtuv ('ברכה רבה') הסינתטית בתרגום גוזלווא; אין ספק שבמקרה זה התחשבו עורכי תרגום גוזלווא בגרסת תרגום קושטא. פסוק 4 על תחבירו הקשה, בייחוד לדוברי תורכית, מתורגם מילולית בתרגום שפרסם ינקובסקי ובתרגום מהאוסף הפרטי (הנוסחים זהים לגמרי), אך בתעקיף פרשני בתרגום קושטא ובמידה פחותה בתרגום גוזלווא שהלך בעקבות הקודם. נציין את המילה ağırlıq ('כאב, צער') הטורקית המתרגמת עוול (ודומה ב"תרגום אחר" המובא בתרגום גוזלווא), כאשר שאר התרגומים נוקטים כאן qıvrılıq ('עוקם, סטייה') צורה קראימית מובהקת (וליתר דיוק, בצורה האופיינית לניב לוצק-העליץ). אף פסוק 5 מתורגם כתעקיף בדפוס קושטא, ונראה בבירור שגם כאן פזל תרגום גוזלווא לכיוון תרגום קושטא. נבל מתורגמת כ'משוגע' (deli) בתרגום קושטא, אך גם, למרבה הפלא, בתרגום שפרסם ינקובסקי ובתרגום הקראימי מאוסף פרטי, אולם alçaq ('שפל', מילה טורקית-אוגוזית מובהקת) בתרגום גוזלווא. פסוק 7 בתרגום קושטא ממיר את המילים המיוחדות לקראימית במילים טורקיות, ותרגום גוזלווא משחזרן, תוך פזילה לתרגום קושטא. (למשל דור ודור מתורגם בשני תרגומים אלה כ'ישל כל תקופה'; בתרגום של האוסף הפרטי הוא מתורגם מילולית, במבנה הזר לשפות התורכיות; אולם קריאה דומה גם בתרגום שפרסם ינקובסקי.)

סיכומו של דבר, התרגום שפרסם ינקובסקי קרוב ביותר לתרגום הקראימי מהאוסף הפרטי; תרגום קושטא הוא ניסיון מוצלח למדי של המרת הטקסט המסורתי של התרגום הקראימי (אשר נציגוהם הם התרגום שפרסם ינקובסקי והתרגום מאוסף פרטי) לטורקית של טורקיה; השפעת מסורת זאת ניכרת הן בשפה הן בגישה הפרשנית הנקוטה. תרגום גוזלווא הוא ניסיון נמהר²⁸ להוציא לאור טקסט מסורתי המתאם, בדומה לתרגום קושטא, אך במידה פחותה בהרבה, לצרכיה של הקהילה בקרים, שנעשה תוך התחשבות מודעת ולא מודעת בתרגום קושטא.

27 שים לב לכתוב באותיות ו', שהרי במאה ה-19 ובתחילת המאה העשרים בוטאה מילה זאת לא אחת כ-biyük.

28 נזכיר שטקסט זה נדפס לכבוד משפחת המלוכה, בעקבות הקמת בית הדין הנפרד לקראי קרים; הספר נדפס על גבי נייר באיכות לא טובה במיוחד ועם אותיות וניקוד באיכות לא מוקפדת, וזה מעיד על חיפזון.

לא

וילך

קוֹקְלֵרִינְצָה גְּיוֹמְלָא קְהֵלִינִי יִשְׂרָאֵל נִיג וְרִכּוּלְרִין אֵינְשֵׁי שְׁרִינְג וּתְמַם
בּוֹלְגֵנְרִינְצָה דְגִין :

פרשת האינו

הַאִינוּ הַשְּׁמַיִם נִאֲדַבְּרָה וְחִשְׁמַע דְּהָרָץ אִמְרוּ פִי : קוֹקְלֵרִינְצָה אֵי
בּוֹבְלֵר רִכּוּלִיִּים וְרִאֲשִׁיטְסִין אוֹל דִּי וְאִינְבּוֹלְרִין אֲגִינְטִיג :
יעֲרוּף אַקְר וְנִמְסֵר גִּיבִי אַקְוִילִי כּוֹזִים וְרִכּוּלְרִי צִיק גִּיבִי אִיטִיבּוֹם וְאוּפֵק
יִמְגוּלְרִי גִיבִי יִשְׂאוּט אִיכְטִינְה וְדֵאִירִי יִמְגוּלְרִי גִיבִי אוּט אִיכְטִינְה : כִּי בִּי
אִדִּי בִּילְן יְיָ נִיג צְקוּרִימִין וְנִרְיִינוּ בּוּיבּוּ סְכִיבּוּב סְרִימִינְה : הַצּוּר אוֹל
סְנֵרִי תְּמַסְמִיר אִישִׁי וְסַחֵי גְּיוֹמְלָא יוֹלְדֵי שְׂרַעַט בִּילְן דִּיר וְאֲנַחֲלִי סְנֵרִי
דִּיִּקְטִיר אִישְׁלֵרִינְדָא קִינְגִילִיק וְדוּגִירִדִיר דֵּא דוּגִירִי אוֹל : שֶׁחַת צִיפְרִי בְּנִדְיִי יִשְׂרָאֵל
סְנֵרִי דוּגוּל וְרֵאלֵר דוּגִילְרִי אוּגְלֵרִי בְּנִדְרִי אוֹל עִיפְלֵרִי וְסִרְסִי דוּרִי בְּקוּנְגִירִי
(וְתֵאֵא) זֵאִי אִירְטִי וּבְפִי דוּרִי גְּנִדְיִי וְעֵנְרִי דוּגוּל וְנִדְרִי אוּגְלֵרִינְג סְרִימִינְה אִירִין
סִרְסִי בְּנֵרִי דוּרִי דִיר : הַלִּיזִי יְיָ גְּמִי טוֹלְרִסִי מוּנִי וְאוּלְצֵק אוּלוֹס דֵּאִיכְטִי
דוּגוּל וְמוּנֵה אוּלְרִי זֵמַג בִּי יִרְמְטִי סְנֵי וְאוּלְרִימְטִי סְנֵי דְמִצּוּרִי סְנֵי :
זְכַר סְנִינְגִין גּוּלְרִין דוּנִינְג וְאֲגִלְגִין יוֹלְרִין דֵּר דוּרִינְג וְסִרְגִין אֲמִנְה
דֵּאִיגְלִיטְסִין סְנֵה וְקְרִמְלִרִנְה דֵּאִיטְסִינְלֵר סְנֵה : בְּהַגּוּל אוּלְשְׁפִנְדָּה בּוּיבּוּ
סְנֵרִי אוּלוֹסְלֵרִי וְאִירְנִינְדָּה אָרְם אֲגִלְגִלְרִינְי וְסִרְגִינְמַח מִרְגִינְדִּי סִינְוִלְרִין
אִילוֹסְלֵרִינְג וְכִינְצָה יִשְׂרָאֵל אוּגְלֵרִינְג : כִּי בִּי פִי יְיָ נִיג אִירְטִי וְ
עֵקֶב דִּיר פִּאִי אוּלוֹשְׁוִינְג : יִמְצֵאוּ פְּרִינְי סְפִיטִי וּבִן יִרְדָּה וְזוֹבֵב דְּפּוֹסְטָה
יִבְיָרָא וְצוּרִי אִנִּי בּוֹלוּטִי בִּילְן אַקְוִילְרִינְדִּי אִנִּי תוֹרְטִי בִּילְן וְסְגִמִי אִנִּי
גּוּזִינְג בְּבִגִּי גִיבִי כִנְשֵׁר קְרִקִישׁ גִּיבִי קוּזְרִי אִינְטִינִי פִלְלִי אִיכְטִינְה סִרְגִינְדִּי וְ
יִדֵּי קְנִמְלִרִי אִלִּיר אִנִּי וְסוּמִרִי אִנִּי קְנִטִי אִיכְטִינְה : יְיָ לְגִין גּוּרִירִי
אִנִּי וְרִיזְקִמִיר בִּירְצִינְה יִשׁ סְנֵרִי : יִרְכִיבְתוּ אֲמִלְגִנְרִי אִנִּי בּוּיבּוּ וְלִרִי
אִיכְטִינְה יִרְיִנְי וְדֵאֲשֵׁרִי סְכִילְרִין סְרִלוּבִינְג וְדֵאֲמִינְדִּי אִנִּי בִּילְ קִנְדִּי וְדִיג
אַקְמֵק דְּשִׁי קְסִינְדִּין : חֲמֵאֵה סְרִי גִינִן סִינְגִינְג דְּכִשְׁטִין קוּינְג וְסִילְטִי

הוזינו קולק טוטוג

אי כולנו דפנוליים. דאטסין דאז איז אומטונה. כי כיאטין ית טעקת דיומן
יעקב. אקרי ימולה בידים אקרי ידלו סת טביל טובים
הוסק

הרגוס חזינו

47

אחכ ימנולרו כיבים יטאז אומטונה דאזי ימנולרו כיבים כוכ אאז אומטונה. כי כיאטין ית טעקת דיומן
כריגז אנולוקט עגדימטה. הזור אול עגרי הונלרו יטי אעט כי בולא יללני טרעט בילן אינמלי טגרי
דיוקטור קינעולק כדק דרונר ידיו אול. טחא יסרי פנריג. יטאל עגרי דוגול דאלר דועלקי אונלנרי
עוס דוור דקעגרי. הלני ית גרטיי עולרט מונט דלי אונס דאפסל דוגול מונט אולרי אטט כי ייקטי
טט אול דיעטיי עט דעוטיי סט. עגרי קאטין כונלרין דעטעט אגלענו יללרין דוורעט דוורט סונגין
אטעט דאגלטסן סנה קוטלויג דא יטאלר סנה. אטעט אול טכטנרר בייכ עגרי אולסולרעט איינעטע
אונלנלרין ארכטט טונעמט היטלרין אונלנלרין. אטעט אונלנלרעט יטאלר טע. כי כיאטין ית טעקת דיו
אונלוי יעקב טי אונלוי טע. יטאלרו. עטטי אט ית יורה מונן דכוסטט יורה ככרלי אט אקילנררי
אט סקלרי אט ככט כיביב כונטעט. פגטר קרקוט כיביב קונפר איסין בללרי אומטונה סילכט יי
קאטלרין אליר אט כוטרירי אט קטטי אומטונה. ית ית ילענו עגרידי אט דיוקטור בידטסייכ יט עגרי
ידכטטו. אטלנרירי אט כילנר אומטונה ירעט. דאטרי טכילנרין טלובטט דאמירי אגרי בל קירן דוג
אלכס קירן. חמאט פרייטן סינעטט דסוטן קינטט פילוי בילן סמוז קיילרפג דקוצקלרעט בללרי
בטן טג רטכלר פילוי בילן נעמלרעט אטלוקט דקטן בורלרעט אטלוקט. ויטמן. דסטירי
יטאל דעפמן בולרי סמירדג פריק בולרד טישט דכמיטטי מונלרין אטעט טי דעטיי אט דאלק אטי
עגריטין יקלטייט. יקטארו כונלטיילר אט טעגרי בילן אינעלכלר בילן עאכונלנר וטלר אט
יכמו. אטלר טיטלר טעגריט דוגול עגריילר כי בלמירי אגרי. יעלר יוקטן בלרירי ר
קירקטירי אגרי אטלויג. כור עגרי כי יעטיי סט אונטייט דאונטייט יוקטן עגריג. ויא
דכנרירי ית סמוז אטיי עאכונלרין אונלנלרעט דקטלרעט. ויאמו. דאטיי יטירויי טעלרעט אגרי
כוייס טריי טביררין כי טרו דוורירי אגרי אונלנלר כי יוקטיר אינמליק אגרי. חט אגרי כונלטיילר טע
עגרי. בילן דוגול אונלנלרירי מע אכילכילי בילן דמן פונלטייט אגרי אונלס בילן דוגול דלי אטלכיל
בילן עאכונלנר ייט אגרי. כי כיאטין ית טעקת דיומן יטעט זגרת דען דאטטירי ית דטכילר
דכנרירי בייטלרין עגריט. אטט. אכסייט אטלנרונט. מונלרין אונלרונט אכסייט אגרי. מו
כעגלר קינעטט דאונלנלר אונקונטע דכסמוז אגריכטט דעטיין ימן פילרעט יבירידימין אגרי
אטטי בילן אטלרעט טוכרעט. מחוץ. אגריטין טוכלר קליט דאונלררין קורקוט דען יטעגלן בו

כתב יד בבעלות פרטית

נספח ב

להלן קטעים של תרגום איוב לפרק א פסוקים 1–5 בטאריט-קרימאית ובקראימית O. Pritsak, "Das Karaimische", *Philologiae Turcicae* מתוך *Fundamentae*, ed. Jean Deny et al., vol. I, Wiesbaden 1959, pp. 339–340 (מבוסס על *Karaimische Texte im Dialekt von Troki*, Krakow 1929):

4. Sprachproben

Buch Hiob, XXX, 1–5 (nach KOWALSKI, *Kar. Texte*, 287, 285, 285–86, 286–87).

Krim-Karaimisch

Gedruckte Bibelübersetzung (Gözlävä, 1841).

1. *da ändi kuldilar mänim učen kičilar mändan kunlarga ki zor ältim ataların goyma yıllari bilan goymnı.*
2. *dayın quvatı qollarınñ nučen mayı, alar učen tas boldı pirlık.*
3. *üksiklik bilan da-qıllıq bilan bolır maymun ol qačqanlar quryaq yırğa ašqan kääca vıranlıq da-pusatlıq (pusatlıq < slav. Adj. fem. pusta 'leer' + -lıq 'Einöde).*
4. *ol käskanlar mantarnı mărăk ustuna da-tamurı qızuw ayačlarnıñ ašları.*
5. *ortasından šayarnıñ surulırlar qıčqırılrlar uslarına oyrı gibi.*

Troki-Karaimisch

Ausgabe von RADLOFF (ca. 1888)

1. *da yalıgına älik ä'ardırlar müni kičıraklar müñd'añ k'wıllard'a, qaysılarnın zor ä'arädım ataların l'äñ goyma il'ari bila qoyumun.*
2. *dayı k'ucu qoglarının nüñn mayı, alarnın taspolyandır zamanları.*
3. *üksiklik'än da açlıqtan yalıız bolup qačuvcular pusta yırğa, qarazıyı vüřän da pusta oruyya.*
4. *ol qıruvcular gızmalıar qabuız üst'wıd'añ da kofäni turmalarnın ašları alarnın.*
5. *šayardan šurıladırlar qıčqırılrlar alar üst'wıa uru üst'wıa kibik.*

Troki-Karaimisch

Übersetzung von Ribbi P. MALJECKI (1853–1928).

1. *da yalıgına k'uladırlar müñd'än kičıraklar müñd'añ k'wıllarğa ki zor ä'l'äydım ataların goyma il'ari qatını qoyumun.*
2. *dayı k'ucu qoglarının nüñn mayı, alarnın taspoldu k'ucları.*
3. *üksiklik'än da açlıqtan yalıız qalyan ol qačuvcular pusta oruyya qarazıyı vüřän da pusta yärlarğa.*
4. *ol čoplavcular l'üzlu k'oğul'ıñ k'oğul' arasından da butayı rot'äm l'üräğınin ašları.*
5. *dunya arasından šurıladırlar qıčqırılrlar alar üst'wıa uru üst'wıa kibik.*

Halič-Karaimisch

Übersetzung von Ribbi J. MORDKOWICZ (ca. 1824–30)

1. *da yalıgına kilbilär işcinü kičıräklär mändän kinärğä ki zor äqım ataların alarnın goyma yıllari bila qoyumun.*
2. *dayın kiči qollarınin nüğäbir mana, alar işcinü taspotur qarlıq zaman.*
3. *üksiklikän da açlıqtan yalıız bolup qačuvcular quryaq yırğä qarazıyı wärän da pusta yärğä.*
4. *ol q'erucular gizmä qabuq işcinü da koräni ullu täräklärnin ašları alarnın.*
5. *šayardan šurıläbilär q'ec'eradırlar alar işcinü oru işcinü kibik.*

Auf eine Übersetzung dieses Textes wurde verzichtet, da diese leicht zu beschaffen ist. Weiteres Sprachmaterial ist vor allem in den Zeitschriften „Rocznik Orientalistyczny“ und „Mysł Karaimska“, sowie bei KOWALSKI, op. cit. zu finden.